

KS. MARCIN SKŁADANOWSKI

SYNERGIZM BOŻEJ ŁASKI I LUDZKIEJ WOLNOŚCI.
CZY DROGA PRZEBÓSTWIENIA CZŁOWIEKA W TEOLOGII
WSCHODNIEJ JEST PELAGIAŃSKA?

Orędzie biblijne, ukazujące działanie Boga względem ludzkości, przedstawia je jako nieustająco działającą łaskę, zmierzającą nie tylko do uwolnienia od zła człowieka upadłego przez grzech, ale także do wyzwolenia go w kierunku ostatecznego, eschatologicznego spełnienia¹. Skoro łaska określa zasadnicze i nieustanne odniesienie Boga do człowieka, stanowi ona jeden z najobszerniejszych problemów teologicznych. Zarazem jednak jest to problem szczególnie złożony, ponieważ możliwe dzięki łasce wprowadzenie człowieka w komunię z Bogiem, dar odkupienia, nowego stworzenia i zbawienia² nasuwają nieuchronnie pytanie o zakres ludzkiej wolności. Zagadnienie wolności ludzkiej – zarówno w sferze osobistych wyborów, jak też jeżeli chodzi o ostateczny wybór i spełnienie człowieka – nierozzerwalnie łączy się z kwestią łaski, która stanowi warunek wolności, umożliwiając jej zaistnienie, trwanie i działanie³. Wyjaśnienie jednak tej relacji między łaską i wolnością, które zdołałoby pogodzić zbawczą łaskawą inicjatywę Boga z rzeczywistą wolną wolą człowieka, stawało się niejednokrotnie powodem kontrowersji teologicznych. Działo się tak również dlatego, że problematyka łaski (czy też w ogóle kwestie antropologiczne) była silnie uwarunkowana kulturowo i filozoficznie. Nic więc dziwnego, że między Wschodem i Zachodem chrześcijańskim, rozwijającymi swoją refleksję teologiczną w coraz bardziej rozchodzących się

Ks. dr MARCIN SKŁADANOWSKI – asystent Katedry Teologii Ekumenicznej w Instytucie Ekumenicznym KUL; adres do korespondencji – e-mail: marcin.skladanowski@kul.pl

¹ Por. G. Greshake. *Wprowadzenie do nauki o łasce*. Kraków 2005 s. 28.

² Por. K. Gózdź. *Teologia człowieka. Z najnowszej antropologii niemieckiej*. Lublin 2006 s. 288.

³ Por. R. Guardini. *Wolność, łaska, los. Rozważanie o sensie istnienia*. W: t e n Ź e. *Koniec czasów nowożytnych. Świat i osoba. Wolność, łaska, los*. Kraków 1969 s. 299.

kategoriach myślowych, już w późnej starożytności zarysowały się odmienne spojrzenia na ten zespół zagadnień. Odmienność ta posunęła się do tego stopnia, że – z jednej strony – zachodnia kontrowersja teologiczna wokół problemu łaski między Augustynem i Pelagiuszem nie znalazła ani szerszego odzwierciedlenia, ani zainteresowania na Wschodzie, a z drugiej strony właściwe wschodniej teologii energetyczne wyjaśnianie łaski i jej przeobstwiającego działania nie spotkało się ze zrozumieniem na Zachodzie.

Być może właśnie brak takiego wzajemnego zrozumienia, wynikający z odmiennych kategorii myślowych i różniącego się sposobu podejścia do poruszanego problemu, sprawił, że teologiczne wyjaśnienia Bożej łaski i jej relacji do ludzkiej wolności dawane przez myśl zachodnią i wschodnią spotykały się z wzajemną nieufnością, a nawet oskarżeniami o nieprawowierność. Jednym z takich pełnych wątpliwości zagadnień jest właściwe wschodniej antropologii pojęcie synergizmu jako współpracy wolnej woli człowieka z Bożą łaską w dziele zbawienia oraz jego ewentualnej relacji do potępionego na Zachodzie pelagianizmu. Czy wschodnia nauka o łasce prowadzącej do przeobstwienia człowieka może, w odbiorze zachodnim, mieć zabarwienie pelagiańskie? Aby odpowiedzieć na to pytanie, należy najpierw wskazać na specyfikę rozumienia łaski przez teologię wschodnią. Następnie, w tym świetle, wyjaśnione zostanie właściwe dla teologii prawosławnej znaczenie synergizmu. Po takiej prezentacji możliwe będzie ukazanie stanowiska prawosławnego wobec sporów o łaskę i wolność w teologii zachodniej, a następnie właściwego myśli wschodniej celu działania łaski Bożej w człowieku – jego przeobstwienie i zjednoczenie z Trójcą Świętą.

1. ŁASKA BOŻA W TEOLOGII WSCHODNIEJ

Teologia wschodnia nie dysponuje odrębnym traktatem o łasce. Mimo to problem łaski, w wierności tradycji greckiej patrystyki, jest w niej wyraźnie obecny. Najogólniej rzecz ujmując, łaska rozumiana jest jako trynitarne, osobowe i zbawcze działanie Boga w historii, ukonkretniające się w mocy Ducha Świętego w Kościele, w którym łaska uwidacznia się w sakramentach i charyzmatach⁴. Łaska wyraża zasadniczo pełną miłości relację Boga Trójjedynego do człowieka. Jako taka jest ona bezwarunkowym i niezastużonym darem, wyrażającym się w Bożym przebaczeniu oraz powszechnej zbawczej

---

⁴ Por. M. Afanasjew, *Kościół Ducha Świętego*. Białystok 2002 s. 7.

woli Bożej⁵. W ten sposób jednocześnie łaska wskazuje na samego Trójjedynego Boga. Zdaniem Grzegorza Palamasa ukazuje ona doznającemu Bożej dobroci i przebaczenia człowiekowi Boży blask, wielkość i chwałę⁶.

A. WSCHODNIA KONCEPCJA ŁASKI

Dla wschodniej nauki o łasce zasadnicze znaczenie ma rozróżnienie między istotą i energiami Bożymi⁷. W zasadzie łaska jest tożsama z niestworzonymi energiami Boga, zgodnie z palamicką definicją łaski, cytowaną przez Yannisa Spiterisa: „Łaska Boża to ta energia Boga, mocą której zstępuje On łaskawie, aby zbawić wszystkich, którzy okazali się godni przeobrażenia w Chrystusa w Duchu”⁸. Energie są wspólnymi działaniami Trójcy Świętej. Bóg jest rzeczywiście obecny w swoich energiach, które – nie będąc Bogiem w Jego istocie – są nieodłączne od tej istoty⁹.

Wprawdzie myśl wschodnia nie wprowadza takiego usystematyzowania łaski, jakie cechuje zachodni dogmatyczny traktat charytologiczny, to jednak również tutaj widoczne są pewne uszczegółowienia. Zasadniczo mówi się o dwóch rodzajach łaski: o łasce uprzedzającej (oświecającej) oraz o łasce szczególnej, usprawiedliwiającej. Darowanie przez Boga łaski uprzedzającej (oświecającej) nie zależy od jakichkolwiek zasług człowieka. Ma ona charakter powszechny, będąc dostępna wszystkim ludziom (przy czym faktycznie dostępność tak jest ograniczona przez to, że nie wszyscy ludzie mogą spotkać się z orędziem Ewangelii Chrystusa oraz że nie każdy człowiek w swojej wolności odpowiada na tę łaskę. Łaska uprzedzająca umożliwia człowiekowi poznanie Bożej prawdy oraz wskazuje, jak czynić dobro podobające się Bogu, wzywa do pokuty i nawrócenia. Jej działanie dokonuje się przez głoszenie słowa Bożego. Z kolei działanie łaski szczególnej (usprawiedliwiającej) przejawia się w tym, że umacniając i doskonaląc wierzących w Bożej miłości, usprawiedliwia ich przed Bogiem przez oczyszczenie z grzechów oraz uświęcenie będące wykorzeniem skłonności do grzechu oraz wydzwignięciem na wyższy poziom doskonałości moralnej. Narzędziem tej

⁵ Por. G. Kraus. *Nauka o łasce – zbawienie jako łaska*. Kraków 1999 s. 95.

⁶ Por. G. Palamas. *All'illustrissimo e graditissimo a Dio arcivescovo di Cizico Atanasio, che aveva chiesto, sugli scritti di Acindino, se coincidono con quelli di Barlaam intorno alla luce divina ed alla grazia divina, primo discorso*. W: tenże. *Che cos'è l'ortodossia. Capitoli, scritti ascetici, lettere, omelie*. Milano 2006 s. 841.

⁷ Por. J. Meyendorff. *Teologia bizantyjska. Historia i doktryna*. Kraków 2007² s. 176-177.

⁸ Y. Spiteris. *Ostatni Ojcowie Kościoła – Kabasilas, Palamas*. Warszawa 2006 s. 215.

⁹ Por. W.N. Łoski. *Teologia mistyczna Kościoła wschodniego*. Kraków 2007 s. 74, 77.

łaski są sakramenty, a także charyzmaty – szczególne uzdolnienia dawane przez Ducha Świętego dla dobra całego Kościoła¹⁰.

B. PRZEJAWY DZIAŁANIA ŁASKI

Współczesna teologia wschodnia widzi w łasce żywą i pełną miłości obecność Trójjedynego Boga w świecie, przy czym jej przejawy (takie jak chrzest, przebaczenie grzechów czy ostateczne wypełnienie losów świata i człowieka) najpełniej ukazują niezmienną Bożą dobroć i życzliwość wobec stworzeń¹¹. Początek działania łaski można wszakże dostrzec już w akcie stworzenia, w którym natura stworzona otrzymuje łaskę. Łaska nie jest więc rozumiana jako dodatek do natury¹². Łaska wyraża się zwłaszcza w tym, że człowiek został stworzony na obraz i podobieństwo Boże (por. Rdz 1, 26-27)¹³. O ile podobieństwo do Boga zostało zniszczone przez grzech, o tyle obraz został dany człowiekowi raz na zawsze. Zresztą nawet mimo grzechu człowiek nie jest pozostawiony bez pomocy – jego rozum i wolna wola są również Bożym darem, służącym do tego, aby odzyskiwał utracone podobieństwo przez czynienie dobra i unikanie zła, kierując się wszczepionym mu przez Boga sumieniem¹⁴.

Najpełniej łaska Boża manifestuje się we wcieleniu Syna Bożego. W Chrystusie, Bogu-Człowieku, obraz i podobieństwo Boże osiągnęły pełnię. Chrystus jest pełnym, spełnionym i odnowionym człowiekiem¹⁵. Wcielenie Syna Bożego odnawia całą ludzkość, uzdrawiając ludzi i podnosząc ich z upadku grzechu. To dzieło łaski we Wcieleniu jest kontynuowane przez Ducha Świętego mieszkającego w sercach ochrzczonych. Dzięki Niemu człowiek może osiągnąć podobieństwo do Boga przez przebóstwienie, będące pewnym uczestnictwem człowieka w życiu Trójcy. Działanie Ducha Świętego w sakramentach i charyzmatkach w Kościele wskazuje ponadto na istotny eklezjalny wymiar łaski¹⁶.

¹⁰ Por. П.И. Лепорский. *Благодать*. W: С.С. Аверинцев (red.). *Христианство. Энциклопедический словарь*. Т. 3. Москва 1995 s. 335-336.

¹¹ Por. Greshake. *Wprowadzenie do nauki o łasce* s. 30.

¹² Por. P. Evdokimov. *Prawosławie*. Warszawa 2003³ s. 93.

¹³ Por. Łoski. *Teologia mistyczna Kościoła wschodniego* s. 110-111.

¹⁴ Por. И. Попович. *Догматика Православной Церкви. Пневматология*. Москва 2007 s. 297; Kraus. *Nauka o łasce – zbawienie jako łaska* s. 96.

¹⁵ Por. G.I. Mantzaris. *Przebóstwienie człowieka. Nauka świętego Grzegorza Palamasa w świetle tradycji prawosławnej*. Lublin 1997 s. 35; Попович. *Догматика Православной Церкви. Пневматология* s. 52.

¹⁶ Por. Kraus. *Nauka o łasce – zbawienie jako łaska* s. 96-97; И. Мейендорф. *Новая жизнь во Христе. Спасение в православном богословии*. W: tenże. Рим,

C. CEL I KONIECZNOŚĆ ŁASKI

Oddziaływanie łaski jest procesem Bożego wychowania człowieka, mającego na celu włączenie go w życie Boże, ponieważ dopiero w Bogu człowiek może odnaleźć pełnię swojego człowieczeństwa¹⁷. Stąd głównym celem działania Bożej łaski jest zjednoczenie człowieka z Bogiem, włączenie go w życie Trójcy¹⁸. Wszystkie niestworzone energie Boże, oddziałujące na człowieka, zmierzają do jego przeobstwienia na wzór Chrystusa, Boga-Człowieka, do wypełnienia go Duchem Świętym, tak aby stał się rzeczywiście „uczestnikiem Bożej natury” (por. 2 P 1, 4)¹⁹. Wszystko to, co czyni Bóg, by włączyć człowieka w Boże życie, jest łaską (χάρις). W tym świetle widać, że cały proces zbawienia człowieka polega na nieustannym doświadczaniu i przyjmowaniu przezeń łaski²⁰.

Przed refleksją nad wschodnim poglądem na temat znaczenia wolnej woli człowieka w procesie zbawczym koniecznie trzeba podkreślić, że teologia wschodnia stale podkreśla konieczność łaski Bożej do zbawienia. Chrystus, Bóg-Człowiek, zbawił ludzi, otwierając im przystęp do Boga i możliwość zjednoczenia z Nim. Już sama wiara w Chrystusa jest darem Ducha, bez którego pomocy nie można ani poznać Chrystusa, ani za Nim pójść²¹. Ponadto, żeby człowiek stał się uczestnikiem tego zbawienia, niezbędna jest duchowa walka z tym, co oddala od Boga – z grzechem. Zwycięstwa nad nim człowiek z powodu własnej słabości nie jest jednak w stanie osiągnąć własnymi siłami bez Bożej pomocy, czyli łaski. To Duch Święty może napęlić wierzącego łaską i uzdolnić go do zwycięstwa nad grzechem, śmiercią i diabłem²². Ostatecznie nauka teologów wschodnich z wielką mocą podkreśla, że człowiek bez Boga nie może uczynić nic zbawczego²³.

Константинополь, Москва. Исторические и богословские исследования. Москва 2006 s. 217-218.

¹⁷ Por. G r e s h a k e. *Wprowadzenie do nauki o łasce* s. 31-33. Greshake zauważa tutaj analogię do starożytnej idei wychowania (παιδεία), obecnej w greckiej filozofii przedchrześcijańskiej – por. tamże s. 33.

¹⁸ Por. Ł o s s k i. *Teologia mistyczna Kościoła wschodniego* s. 69.

¹⁹ Por. S p i t e r i s. *Ostatni Ojcowie Kościoła – Kabasilas, Palamas* s. 215-216.

²⁰ Por. П о п о в и ч. *Догматика Православной Церкви. Пневматология* s. 307.

²¹ Por. tamże s. 57, 91.

²² Por. tamże s. 11, 61.

²³ Por. tamże s. 52.

2. WSPÓLDZIAŁANIE (συνεργισμός) ŁASKI BOŻEJ I LUDZKIEJ WOLNOŚCI

Teologia wschodnia podkreśla, że na każdym etapie zbawienia człowiek zależy od Boga, będącego sprawcą „wszystkiego we wszystkich” (por. 1 Kor 12, 6). Nie stanowi to umniejszenia ludzkiej wolności, skoro już ona sama pochodzi od Boga jako dar, a przez obecność Boga w człowieku jest ona wspomagana i doskonalona, tak że im więcej jest Boga w człowieku, tym większa jest ludzka wolność²⁴. Skoro jednak również w nauce wschodniej obowiązuje prawda o bezwzględnej konieczności łaski Bożej do zbawienia, jak wobec tego można rozumieć wypracowaną na Wschodzie koncepcję współdziałania (synergizmu) łaski Bożej i ludzkiej wolności w procesie zbawienia?

A. OGÓLNE UJĘCIE RELACJI ŁASKI I WOLNOŚCI

We właściwym teologii wschodniej ujęciu relacji między Bożą łaską a ludzką wolnością nie sposób dostrzec opozycji między nimi. Z reguły nie oddziela się od siebie łaska i wolności, ponieważ jednej nie można pomyśleć bez drugiej²⁵. Wschodnia nauka o synergizmie łaski i wolności opiera się natomiast na założeniu odwiecznego przyjaznego nastawienia Boga do człowieka wyrażającego się w obdarowaniu człowieka już w akcie stworzenia nieutralnym darem wolności oraz w nieustającym wychowywaniu człowieka przez Boga zgodnie z Bożym planem zbawienia. Bóg daje swoją łaskę człowiekowi z miłości, bez zasług, pozostawiając mu jednak możliwość jej wolnego przyjęcia lub odrzucenia. Stąd zbawienie człowieka urzeczywistnia się przez współdziałanie łaski i wolności, chociaż procesem tym kieruje ostatecznie Boża Opatrzność, gdyż Bóg w swojej wszechmocy zna uprzednio wszystkie wolne decyzje ludzkie²⁶.

B. PRAWDZIWOŚĆ WOLNOŚCI CZŁOWIEKA

Wschodnia koncepcja współdziałania łaski i wolności w zbawieniu człowieka często ukazywana jest od strony negatywnej – jako zdecydowane

---

²⁴ Por. tamże s. 52-53.

²⁵ Por. Meyendorff, *Teologia bizantyjska. Historia i doktryna* s. 129; Łoski, *Teologia mistyczna Kościoła wschodniego* s. 187.

²⁶ Por. Kraus, *Nauka o łasce – zbawienie jako łaska* s. 98-99.

zaprzeczenie i uznanie za nieprawowierne wszelkich poglądów podważających rzeczywistość ludzkiej wolności²⁷. Łaska Boża działa zatem w człowieku nie w sposób nieodparty, lecz zgodnie z jego wolną wolą. Stąd też i dobre uczynki człowieka stanowią dlań zasługę, choć nie same z siebie, lecz na mocy przyswojenia wierzącym zasług Chrystusa, Boga-Człowieka²⁸. Widząc w ludzkiej wolności nieutralny dar człowieka, teologia wschodnia zdecydowanie sprzeciwia się gnozie i manicheizmowi. Ludzkiej wolności nie zniszczył nawet grzech, choć niewątpliwie sprawił on, że ludzie stali się słabsi w urzeczywistnianiu dobra. Zbawcze dzieło Chrystusa nie znosi tej osłabionej wolności, lecz ją uzdrawia, a łaska Duch Świętego daje ochrzczonej nową moc do wolnego czynienia dobra²⁹.

Podkreślenie prawdziwości wolności człowieka sprawia, że jest on widziany przez teologię wschodnią jako znajdujący się w świecie ciągle między Bogiem a diabłem, w przyjaźni z jednym albo z drugim³⁰. Wolna wola człowieka jest tak silna, że nawet sam zły duch nie może zmusić go do zła, mogąc jedynie podsuwać mu pokusy. Stąd człowiek w sposób wolny może i musi wciąż wybierać między Bogiem i diabłem, między dobrem i złem. Takie znaczenie wolności ludzkiej nie oznacza wszelako, że Bóg pozostawia człowieka bez opieki, czekając jedynie na jego decyzję. Bóg, widząc dobrą wolę, wspomaga ją zawsze swoją łaską³¹. Im więcej w człowieku jest dobrej woli, wiary i dobrych czynów, tym więcej łaski jest w jego duszy³².

C. SPOSÓB WSPÓŁPRACY ŁASKI I WOLNOŚCI

Na ogół uznając konieczność uczestnictwa wolności ludzkiej w procesie zbawczym, teologowie nie wnikają w to, jak konkretnie wygląda współdziałanie obu sił: czy ma ono charakter wspólny i równoczesny, czy też następczo-przemienny oraz czy w każdym momencie procesu zbawczego obie te siły działają współzależnie. Istnieją tu wszakże pewne próby teologicznego uściślenia.

²⁷ Por. Лепорский. *Благодать* s. 335.

²⁸ Por. Н.И. Барсов. *Православие*. W: С.С. Аверинцев (red.). *Христианство. Энциклопедический словарь*. Т. 2. Москва 1995, s. 380; И. Попович. *Догматика Православной Церкви. Эклесиология*. Москва 2005 s. 60.

²⁹ Por. Kraus. *Nauka o łasce – zbawienie jako łaska* s. 99; Evdokimov. *Православие* s. 108.

³⁰ Por. Попович. *Догматика Православной Церкви. Эклесиология* s. 131.

³¹ Por. tenże. *Догматика Православной Церкви. Пневматология* s. 311.

³² Por. Kraus. *Nauka o łasce – zbawienie jako łaska* s. 99-100; Попович. *Догматика Православной Церкви. Пневматология* s. 312.

Niektórzy teologowie, uznając zależność działań łaski od ludzkiej wolności, wskazują jednak, że w samym początkowym momencie nawrócenia łaska uprzedza wolność człowieka i działa w człowieku niezależnie, dokonując takich przemian w ludzkiej duszy, dzięki którym człowiek staje się zdolny do przyjęcia i zrozumienia orędzia Ewangelii, a przez to do nawrócenia i wiary. Myśl ta wyraźnie sprzeciwia się pelagianizmowi oraz nauce semipelagian³³.

Dominującym jednak w nauce wschodniej poglądem jest przekonanie, że łaska i wolność działają zawsze razem i współzależnie, również w samym momencie nawrócenia człowieka. W tym ujęciu utrzymuje się, że chociaż nawrócenie nie jest możliwe bez ożywienia duszy ludzkiej działaniem łaski, to jednak ożywienie to jest równoczesne z decyzją nawrócenia, a zatem współbieżne z poruszeniem ludzkiej woli. Taka koncepcja wyjaśnia, zdaniem jest przedstawicieli, dlaczego istnieją przypadki, kiedy głoszenie słowa Bożego, w którym już obecna jest Boża łaska, spotyka się ze strony słuchających ze zdecydowaną niewiarą i zatwardziałością. Konieczne jawi się tutaj uznanie, że ożywiający i przemieniający działanie łaski możliwe jest jedynie pod warunkiem działania wolności samego człowieka. Współdziałająca z ludzką wolnością łaska pobudza wszystkie siły duszy ludzkiej, oświecając umysł i wzmagając pragnienie dążenia do Boga. Bez wolności jednak prawda nie może być przez człowieka poznana i poszukiwana. Można więc stwierdzić, że łaska współdziała z tymi, którzy jej szukają. Nie chodzi tu o to, że człowiek jest w stanie swoimi czynami zdobyć łaskę Bożą, lecz że łaska działająca na człowieka znajduje w nim zgadzającą się z nią ludzką wolność i dzięki niej może działać. Sama jednak zgoda woli na współpracę z łaską Bożą powstaje już w samym momencie zadziałania łaski. W takim ujęciu ani wolność nie uprzedza łaski, ani łaska wolności. Działają one jednocześnie, współzależnie, w organicznej jedności, przenikając się. Ten model synergii łaski i wolności, właściwy momentowi nawrócenia człowieka, przedłuża się na całe chrześcijańskie życie, w którym obie siły nierozdzielnie działają dla zbawienia człowieka, przy czym to jednak łasce Bożej przyznaje się pewne pierwszeństwo (por. 1 Kor 15, 10)³⁴.

³³ Por. Лепорский. *Благодать* s. 335.

³⁴ Por. tamże s. 335-336; Попович. *Догматика Православной Церкви. Эклесиология* s. 60.

3. TEOLOGIA WSCHODNIA WOBEC ZACHODNIOCHRZEŚCIJAŃSKICH DYSKUSJI O ŁASCE I WOLNOŚCI

Zachodnia nauka o łasce znacząco różni się od wschodniej. O ile teologia wschodnia ukierunkowuje się na przebóstwienie, koncentrując się na idealnym i spełnionym człowieczeństwie, o tyle myśl zachodnia, bardziej praktyczna, pyta raczej o to, jak człowiek, będąc wolny, może osiągnąć zbawienie³⁵. Odmienne kategorie pojęciowe i drogi rozwoju teologii chrześcijańskiej na Wschodzie i Zachodzie sprawiły, że – z jednej strony – dla teologii zachodniej nie do zaakceptowania w nauce o łasce jest rozróżnienie między istotą Bożą i boskimi niestworzonymi energiami, a z drugiej strony zachodnie podziały łaski (jak choćby mówienie o darach, cnotach czy łasce uświęcającej) nie znajdują oddźwięku na Wschodzie, a niekiedy są wręcz źle odbierane³⁶.

A. OCENA SPORU AUGUSTYNA I PELAGIUSZA

Wprawdzie w samym sporze o łaskę i wolność z Augustynem Pelagiusz uważał się za przedstawiciela wschodniej tradycji teologicznej – głosząc, że nie ma przeciwieństwa między nimi, skoro już sama wolność ludzka jest łaską³⁷ – to jednak rzeczywiście myśl wschodnia nie przejęła nigdy nauki pelagiańskiej³⁸. Sam spór Augustyna z Pelagiuszem jest przez teologię wschodnią oceniany niejako z zewnątrz.

Władimir Sołowjow pisze, że chociaż Augustyn również przez Wschód może być uważany za wielkiego nauczyciela Kościoła, to jednak w kontrowersji pelagiańskiej nie pozostał w pełni prawowierny. Zdaniem Sołowjowa wschodnia świadomość w pewnych momentach jest tak samo daleko od

³⁵ Por. G r e s h a k e. *Wprowadzenie do nauki o łasce*, s. 34-35.

³⁶ Por. Ł o s s k i. *Teologia mistyczna Kościoła wschodniego*, s. 87. Paul Evdokimov, dążący do bardzo kontrastowego, a przez to nie do końca rzetelnego ukazania optymizmu nauki prawosławnej na tle zachodniego pesymizmu, pisze: „Niezwyciężony optymizm prawosławnej duchowości, jej głęboka tonacja pochodzi z jej pojęcia obrazu Bożego w człowieku, z jej wiary w człowieka jako dziecka Bożego. Przeciwstawia się ona gnostycznemu fatalizmowi, obsesyjnej trwodze w obliczu predestynacji, jakże mrocznej wizji potępionej ludzkości (*massa damnata*)” (E v d o k i m o v. *Prawosławie* s. 107).

³⁷ Por. K r a u s. *Nauka o łasce – zbawienie jako łaska* s. 106-107.

³⁸ Por. G r e s h a k e. *Wprowadzenie do nauki o łasce* s. 44-45. Wyjątkiem może być tutaj pelagianizm szkoły Teodora z Mopsuestii (por. E v d o k i m o v. *Prawosławie* s. 107).

augustynizmu, jak i od pelagianizmu. Z punktu widzenia teologii wschodniej ostateczne zadanie życia człowieka, czyli jego zbawienie, jest dziełem Bosko-ludzkim, wymagającym pełnego uczestnictwa zarówno zasady boskiej, jak i ludzkiej. Tymczasem augustynizm posunięty do skrajnych form może przerodzić się w woluntaryzm, znoszący rzeczywistość i obiektywną różnicę między dobrem i złem moralnym, oraz kwietyzm, pozostawiający wszelkie działanie Bogu bez jakiegokolwiek ludzkiego uczestnictwa. Myśl wschodnia zdecydowanie odrzuca też Bożą predestynację niektórych do potępienia, będącą konsekwencją skrajnego augustynizmu³⁹.

Pelagianie z kolei, zdaniem Sołowjowa, popełniali w określaniu relacji między łaską a wolnością błąd przeciwny. Wychodząc od konieczności uznania samodzielności zasady ludzkiej w procesie zbawienia, a zatem uznając bezwarunkową wolność woli człowieka, pomijali konieczność podtrzymania w dobru i ukierunkowania człowieka do osiągnięcia ostatecznego celu, czyli zbawienia, przez Boga. Pelagiańskie ujęcie ustanawiało zatem między Bogiem a człowiekiem relację czysto zewnętrzną, w której Bóg byłby tylko życzliwym, ale pozostającym w oddali opiekunem człowieka. Wskazawszy człowiekowi w Chrystusie wzór do naśladowania, Bóg miałby jedynie z dala przypatrywać się, czy człowiek korzysta z tego przykładu i zmierza we właściwym kierunku. Tutaj widać główny moment sprzeciwu teologii wschodniej wobec pelagianizmu: widzenie w Chrystusie jedynie moralnego przykładu dla człowieka podważa znaczenie Jego Wcielenia i Zmartwychwstania, a ostatecznie prowadzi do zaprzeczenia sensu odkupienia człowieka w Chrystusie⁴⁰.

B. „SEMIPELAGIANIZM” PRAWOSŁAWNY

Mimo że kontrowersja między Augustynem a Pelagiuszem na Zachodzie zakończyła się zwycięstwem tego pierwszego⁴¹, to jednak trudność z zaakceptowaniem konsekwencji skrajnego augustynizmu, odrzucającego ludzką wolność oraz prowadzącego do uznania Bożej predestynacji do potępienia, przyczyniła się do prób innego ujęcia relacji wolności i łaski. Dzisiaj ten nurt teologiczny z V wieku określany jest mianem semipelagianizmu, przy czym określenie to pochodzi dopiero z wieku XVIII. Teologowie

³⁹ Por. В.С. Соловьёв. *Пелагий*. W: С.С. Аверинцев (red.). *Христианство. Энциклопедический словарь*. Т. 2. Москва 1995 s. 329-330.

⁴⁰ Por. tamże; K r a u s. *Nauka o łasce – zbawienie jako łaska* s. 104.

⁴¹ Zwłaszcza w czasie synodu w Kartaginie z 418 r. (DH 225-230).

nauczający w tym nurcie uznawali wprawdzie konieczność Bożej łaski do zbawienia człowieka, lecz sądzili, że człowiek, skoro jest wolny, może prosić Boga o łaskę, aby ją otrzymać (a zatem u początku zbawczego dialogu z Bogiem jest człowiek wołający o Bożą pomoc), oraz że przyjąwszy łaskę, może dochować jej wierności. Nauka ta również została potępiona na Zachodzie⁴². Chociaż motywem semipelagianizmu było zagrożenie skrajnym augustynizmem, to jednak nauki semipelagian nie da się obronić z katolickiego punktu widzenia. Skoro bowiem człowiek w swojej wolności własną prośbą mógłby zapoczątkować proces własnego zbawienia, to inicjatywa zbawcza w żadnym razie nie należałaby do Boga, lecz do człowieka, a zatem ostatecznie łaska, konieczna do zbawienia, byłaby rezultatem ludzkiej inicjatywy⁴³.

Znaczenie nauki semipelagiańskiej jest o tyle ważne w analizie koncepcji łaski i wolności w teologii wschodniej, że stanowisko Jana Kasjana, jednego z głównych przedstawicieli tego nurtu teologii, chociaż potępione na Zachodzie, jest przyjmowane na Wschodzie⁴⁴. Kasjan uważał, że ludzka wolna wola wskutek grzechu Adama została tylko osłabiona. Stąd może ona sama szukać Boga, czynić dobro, a nawet zapoczątkować relację wiary – nawet jeśli łaska Boża jest człowiekowi potrzebna jako umacniająca pomoc, umożliwiająca osiągnięcie przez człowieka celu jego wolnych działań. Łaska miałaby udzielać się człowiekowi, kiedy on sam czyni się jej godnym. Wówczas dopiero łaska wraz z wolnością woli dokonują jego zbawienia. Ponieważ łaska jest dawana wszystkim, lecz nie wszyscy ją przyjmują, nie wszyscy też dostępują zbawienia. Nauka Kasjana, sprzeciwiająca się Augustynowi, jest rzeczywiście przeniesieniem na zachodni grunt teologiczny intuicji wschodnich oraz wschodniego optymizmu zbawczego. Jako taka może być ona uznana za stanowisko prawosławne (nawet jeżeli podkreśla się niekiedy, że zbyt mocno akcentuje znaczenie wolnej woli człowieka)⁴⁵.

---

⁴² Potępienie to widoczne jest w orzeczeniach II synodu w Orange z 529 r. (DH 371-395).

⁴³ Por. G r e s h a k e. *Wprowadzenie do nauki o łasce* s. 46-47.

⁴⁴ Por. Ł o s s k i. *Teologia mistyczna Kościoła wschodniego* s. 188.

⁴⁵ Por. П о л у п е л а г и а н с т в о. W: С.С. А в е р и н ц е в (red.). *Христианство. Энциклопедический словарь*. Т. 2. Москва 1995 s. 363; К r a u s. *Nauka o łasce – zbawienie jako łaska* s. 126.

4. DROGA PRZEBÓSTWIENIA (ἁθέσις)

W kluczowej dla wschodniej antropologii koncepcji przebóstwienia jako ostatecznego spełnienia człowieka, odnowienia w nim Bożego obrazu i podobieństwa oraz uczestnictwa w Bożej naturze widoczne jest samo sedno nauki o łasce i wolności⁴⁶.

A. SENS PRZEBÓSTWIENIA

Mówiąc o przebóstwieniu, konieczne należy zaznaczyć jego chrystologiczny moment. To Chrystus, Bóg-Człowiek, przez wcielenie, śmierć i zmartwychwstanie dokonał dzieła odkupienia człowieka, odnawiając w nim obraz Boży i włączając go do rzeczywistej komunii z Trójcą Świętą⁴⁷. Ta doskonałość i spełnienie człowieczeństwa w Bogu-Człowieku jest powołaniem każdego odkupionego człowieka⁴⁸. Całe dzieło Chrystusa ma na celu usynowienie i odnowienie ludzi przez Boga. Przez Chrystusa, Boga-Człowieka, dusza ludzka otwiera się na działanie i błogosławieństwo Trójcy Świętej, wyzwalając się spod władzy grzechu, śmierci i przekleństwa. Syn Boży przez wcielenie włączył naturę ludzką w życie Boże, sprawiając, że człowiek może być mieszkaniem i świątynią Ducha Świętego (por. Ga 4, 6-7)⁴⁹.

Możliwe dzięki odkupieniu przez Chrystusa przebóstwienie, będące wewnętrznym odnowieniem i zjednoczeniem z Bogiem, jest koniecznym warunkiem zbawienia człowieka, a oglądanie przezeń Boga jest szczytem Bożej łaski. W pełni przebóstwienie ludzi zrealizuje się dopiero po zmartwychwstaniu umarłych, jednakże już w obecnym czasie przebóstwiający zjednoczenie człowieka z Bogiem może dokonywać się w pewnej mierze, przemieniając ułomną naturę ludzką i przygotowując ją do życia wiecznego. Współpracując z łaską Bożą, wierzący mogą dążyć do tego przebóstwienia, korzystając ze środków powierzonych przez Boga Kościołowi⁵⁰.

⁴⁶ Por. Ł o s s k i. *Teologia mistyczna Kościoła wschodniego* s. 86.

⁴⁷ Por. T. Š p i d l í k. *Duchowość chrześcijańskiego Wschodu. Przewodnik systematyczny*. Kraków 2005, s. 84.

⁴⁸ Por. S p i t e r i s. *Ostatni Ojcowie Kościoła – Kabasilas, Palamas* s. 217-218.

⁴⁹ Por. П о п о в и ч. *Догматика Православной Церкви. Пневматология* s. 81; М е й е н - д о р ф. *Новая жизнь во Христе. Спасение в православном богословии* s. 220.

⁵⁰ Por. Ł o s s k i. *Teologia mistyczna Kościoła wschodniego* s. 186; S p i t e r i s. *Ostatni Ojcowie Kościoła – Kabasilas, Palamas* s. 227; П о п о в и ч. *Догматика Православной Церкви. Пневматология* s. 10.

B. SPOSÓB ZJEDNOCZENIA Z BOGIEM

Wypracowana przez teologię wschodnią teoria niepoznawalnej istoty Bożej oraz poznawalnych niestworzonych Bożych energii jest konieczna, aby właściwie zrozumieć wschodnie rozumienie przebóstwienia jako zjednoczenia człowieka z Bogiem. Zjednoczenie to nie ma charakteru ani hipostatycznego (jak zjednoczenie boskiej i ludzkiej natury w Chrystusie), ani też substancjalnego (jak jedność trzech Osób Boskich). Jest to zjednoczenie przez łaskę, czyni przez energie Boże, w których człowiek doświadcza rzeczywistości Bożej, nie jednocząc się jednak z niepoznawalną Bożą istotą. Człowiek, stając się Bogiem przez zjednoczenie z Bożymi energiami, wciąż pozostaje co do istoty człowiekiem⁵¹.

Zjednoczenie to, chociaż pozostaje w istocie tajemnicą, znalazło w teologii wschodniej szczególny sposób ujęcia w teologii Grzegorza Palamasa, wyrosłej na gruncie ascetycznej tradycji hezychazmu oraz nauki patrystycznej. Nauka palamicka, mówiąc o „świecie Taboru” oraz broniąc przebóstwienia człowieka, zgodnie z regułą ścisłego apofatyizmu teologicznego zachowuje absolutną niepoznawalność Boga samego w sobie oraz Jego nieudzielność. Stąd konieczna w jej zrozumieniu jest stała świadomość różnicy między nieprzekazywalną i niepoznawalną istotą Boga oraz Jego niestworzonymi energiami, które są przekazywalne⁵².

Hezychazm uczy, że chociaż Bóg w swojej istocie jest jeden i niepodzielny, to jednak jest w Nim wiele energii, które – działając na człowieka – są dla niego oświeceniem. To Boże oświecenie było udziałem Adama przed upadkiem, ale grzech spowodował jego utratę. Chrystus objawił je ludziom na górze Tabor, aby w świetle Taboru ludzie mogli na nowo doświadczać zjednoczenia z Bogiem, odkrywając zarazem prawdę o własnej godności wynikającej ze stworzenia na Boży obraz i podobieństwo⁵³. Jedynie to oświecenie daje człowiekowi możliwość przebóstwienia, zjednoczenia z Bogiem. Godnym tego Bóg daje łaskę przebóstwiająca, samoistne światło. Światło to nie jest istotą Bożą, która pozostaje niepoznana⁵⁴, niemniej jest boskie, nadnaturalne i niestworzone⁵⁵.

⁵¹ Por. Špidlík. *Duchowość chrześcijańskiego Wschodu. Przewodnik systematyczny* s. 77; Łoski. *Teologia mistyczna Kościoła wschodniego* s. 71, 86.

⁵² Por. Spiteris. *Ostatni Ojcowie Kościoła – Kabasilas, Palamas* s. 215.

⁵³ Por. Špidlík. *Duchowość chrześcijańskiego Wschodu. Przewodnik systematyczny* s. 426-427.

⁵⁴ Por. Gregorio Palamas. *All'illustrissimo e graditissimo a Dio arcivescovo* s. 801.

⁵⁵ Por. tenże. *Omelia XXXV. Sulla stessa Trasfigurazione del Signore in cui si fa vedere che la divinissima luce in essa manifestatasi, pur essendo increata, non è essenza di Dio. W: tenże. Che cos'è l'ortodossia. Capitoli, scritti ascetici, lettere, omelie* s. 1353.

W nim chwałę Bożą można oglądać oczyma ciała⁵⁶. O możliwym dzięki łasce udziale człowieka w tej chwale mówi Grzegorz Palamas w homilii na Przemienienie Pańskie: „Nie tylko aniołowie, ale także ci spośród ludzi, którzy osiągają świętość, uczestniczą w tej [Bożej] chwale i królowaniu; lecz Ojciec i Syn wraz z Duchem Świętym posiadają z natury tę chwałę i królowanie, podczas gdy święci aniołowie i ludzie są ich uczestnikami przez łaskę i od niej otrzymują blask”⁵⁷.

Do tego, aby być godnym dostąpienia tego światła, konieczne jest wszakże przygotowanie, możliwe dzięki ascezie⁵⁸. Klasyczny opis hezychastycznej techniki ascetycznej daje w XI wieku konstantynopolitański mnich Symeon: „Zamknij drzwi swojej celi, siądź w kącie i oderwij swoją myśl od wszystkiego, co ziemskie, cielesne i przemijające. Potem skłoń swoją brodę na pierś i skieruj twoje oko ciała i duszy na swój pępek; następnie zaciśnij swoje nozdrza tak, żeby ledwo można było oddychać, i odszukaj oczyma mniej więcej to miejsce serca, gdzie skupiają się wszystkie zdolności duszy. Najpierw niczego nie zobaczysz przez swoje ciało; ale kiedy spędzisz w takiej postawie dzień i noc, wtedy, o cudzie!, zobaczysz to, czego nigdy nie widziałeś, zobaczysz całkiem jasno, że wokół twojego serca rozprze-strzenia się boskie światło”⁵⁹.

⁵⁶ Por. *Исихасты*. W: С.С. Аверинцев (red.). *Христианство. Энциклопедический словарь*. Т. 1. Москва 1993 s. 652; S p i t e r i s. *Ostatni Ojcowie Kościoła – Kabisilas, Palamas* s. 228.

⁵⁷ „Non solo gli angeli, ma anche coloro, tra gli uomini, che raggiungono la santità partecipano di questa gloria e del regno; ma il Padre ed il Figlio, assieme allo Spirito santo, possiedono per natura questa gloria ed il regno, mentre gli angeli santi e gli uomini ne sono partecipi per grazia e ricevono splendore da essa” (G r e g o r i o P a l a m a s, *Omelia XXXV. Sulla stessa Trasfigurazione del Signore* s. 1354). Podobnie znamienne jest zakończenie tej homilii: „Dlatego rozważamy wewnętrznymi oczyma tę wielką wizję, naszą naturę, która żyje zjednoczona w wieczności z niematerialnym ogniem boskości; i złożywszy odzienie ze skóry, które wdzialiśmy na siebie w następstwie wykroczenia, odrzucając nasze ziemskie i cielesne myśli, pozostajemy w świętej ziemi [...], ufając, że – jeśli Bóg przebywa w świetle – biec ku Niemu będziemy przezeń oświeceni i będziemy żyli wiecznie w świetle, ku chwale blasku Potrójnego Słońca i Jedynej Zasady; teraz i zawsze, i na wieki wieków. Amen” („Contempliamo perciò con gli occhi interiori questa grande visione, la nostra natura che vive unita in eterno al fuoco immateriale della deità; e, deposte le vesti di pelle che abbiamo indossato in seguito alla trasgressione, respingendo i nostri pensieri terreni e carnali, restiamo nella terra santa [...] così da essere liberamente fiduciosi del fatto che, se Dio risiede nella luce, correndo verso di lui ne saremo illuminati e vivremo eternamente nella luce, a gloria dello splendore del triplice sole ed unicissimo principio; ora e sempre, e nei secoli dei secoli. Amen”) (tamże, s. 1355 – 1356).

⁵⁸ Por. M a n t z a r i d i s. *Przebóstwienie człowieka. Nauka świętego Grzegorza Palamasa w świetle tradycji prawosławnej* s. 80-81.

⁵⁹ „Затвори двери твоей кельи, сядь в углу и отвлеки мысль твою от всего земного, телесного и скоропреходящего. Потом склони подбородок твой на грудь свою и устреми

5. WNIOSKI

Badając zagadnienie łaski i przebóstwienia, zwłaszcza zaś sposób ukazywania relacji między łaską Bożą a wolną wolą człowieka przez teologię wschodnią, jak również zatrzymując się na samym rozumieniu synergizmu jako relacji dwóch całkowicie równych i współbieżnych elementów, można by dojść do wniosku, że teoria taka umniejszała Boga, czyniąc Go równym partnerem człowieka. Wniosek ten byłby jednak niesłuszny. Myśl wschodnia nie widzi w synergizmie „arytmetycznej” równości między Bogiem i człowiekiem, tak jakby Boże i ludzkie działania zmierzające do osiągnięcia przez człowieka przebóstwienia i spełnienia miały równą wartość i znaczenie. Nawet jeśli specyfika wschodniego podejścia do zagadnień łaski i wolności, czy też ogólnego podejścia do teologii uniemożliwia szczegółową systematyzację, to jednak myśl wschodnia zawsze uwzględnia prymat Bożej łaski, która sama jest źródłem wolności każdego człowieka⁶⁰.

Podobne niebezpieczeństwo nieporozumienia grozi, jeśli przyjmie się prosty wniosek o semipelagiańskim charakterze wschodniej nauki o łasce i wolności. Chociaż rzeczywiście idee semipelagiańskie były przeniesieniem na zachodni grunt teologiczny nauki wschodniej, to jednak – co istotne – przeniesienie to nie mogło dokonać się bez zniekształcenia. Już bowiem w fundamentalnym podejściu do łaski i wolności na Wschodzie (zasadnicze nieoddzielanie, ujmowanie łącznie i we współzależności) oraz na Zachodzie (systematyzacja, wprowadzanie niezbędnych rozróżnień, aby zachować prymat łaski i realność wolności) widoczna jest niemożliwość prostego przeniesienia sformułowań teologicznych z jednego środowiska teologicznego do drugiego bez istotnego zniekształcenia ich sensu.

Ogólnie rzecz biorąc, już sam zarys problematyki łaski i wolności oraz ukierunkowania człowieka na ostateczne spełnienie przez zjednoczenie z Bogiem wskazuje na to, że podejście do tego zagadnienia na Wschodzie jest odmienne od drogi rozwoju teologii zachodniej. Być może zachodni sposób teologicznego rozumowania widziałby we wschodnim rozumieniu synergi-

---

чувственное и душевное око твое на пупок свой; далее сожми обе ноздри свои так, чтобы едва можно было дышать, и отыщи глазами приблизительно то место сердца, где сосредоточены все способности души. Сначала ты ничего не увидишь сквозь тело твое; но когда проведешь в таком положении день и ночь, тогда, о чудо, увидишь то, чего никогда не видал, увидишь весьма ясно, что вокруг сердца твоего распространяется божественный свет” (*Исихасты* s. 652).

⁶⁰ *Синергизм*. W: А в е р и н ц е в (red.). *Христианство. Энциклопедический словарь* т. 2 s. 573; К r a u s. *Наука о ласце – zbawienie jako łaska* s. 100.

zmu czy przebóstwienia zbyt mało precyzji oraz zbyt częste apofatyczne odwoływanie się do ostatecznej niepoznawalności Boga i nieadekwatności ludzkiego języka w mówieniu o Bogu. Wydaje się jednak, że wschodnia koncepcja łaski Bożej i ludzkiej wolności niesie ze sobą także wielkie wartości: ukazuje bowiem na swój sposób to, co jest wspólną prawdą całej chrześcijańskiej antropologii – przekonanie o dobroci i łaskawości Boga, widocznej w stworzeniu człowieka i w całym dziele jego odkupienia, a osiągnącej swój szczyt w Chrystusie, Bogu-Człowieku; uznanie wielkiej godności człowieka stworzonego na Boży obraz i podobieństwo oraz obdarzonego przez Boga wolnością woli, a wreszcie – wskazanie zjednoczenia z Bogiem jako ostatecznego i nieprzemijającego spełnienia człowieczeństwa, do czego od momentu stworzenia ludzkość jest przez Boga powołana.

BIBLIOGRAFIA

- Afanasje w Mikołaj: Kościół Ducha Świętego. Białystok 2002.
- Барсов Н.И.: Православие. W: С.С. Аверинцев (red.). Христианство. Энциклопедический словарь. Т. 2. Москва 1995 s. 379-382.
- Evdokimov Paul: Prawosławie, Warszawa 2003³.
- Góźdz Krzysztof: Teologia człowieka. Z najnowszej antropologii niemieckiej. Lublin 2006.
- Greshake Gisbert: Wprowadzenie do nauki o łasce. Kraków 2005.
- Guardini Romano: Wolność, łaska, los. Rozważanie o sensie istnienia. W: tenże. Koniec czasów nowożytnych. Świat i osoba. Wolność, łaska, los. Kraków 1969 s. 221-435.
- Исихасты. W: С.С. Аверинцев (red.): Христианство. Энциклопедический словарь. Т. 1. Москва 1993 s. 652.
- Kraus Georg: Nauka o łasce – zbawienie jako łaska. Kraków 1999.
- Лепорский П.И.: Благодать. W: С.С. Аверинцев (red.). Христианство. Энциклопедический словарь. Т. 3. Москва 1995 s. 332-337.
- Łoski Włodzimierz N.: Teologia mistyczna Kościoła wschodniego. Kraków 2007.
- Mantzaris Georgios I.: Przebóstwienie człowieka. Nauka świętego Grzegorza Palamasa w świetle tradycji prawosławnej. Lublin 1997.
- Мейендорф Иоанн: Новая жизнь во Христе. Спасение в православном богословии. W: tenże. Рим, Константинополь, Москва. Исторические и богословские исследования, Москва 2006 s. 207-233.
- Meuendorff John: Teologia bizantyjska. Historia i doktryna. Kraków 2007².
- Palamas Gregorio: All'illustrissimo e graditissimo a Dio arcivescovo di Cizico Atanasio, che aveva chiesto, sugli scritti di Acindino, se coincidono con quelli di Barlaam intorno alla luce divina ed alla grazia divina, primo discorso. W: tenże. Che cos'è l'ortodossia. Capitoli, scritti ascetici, lettere, omelie. Milano 2006 s. 785-863.
- Omelia XXXV. Sulla stessa Trasfigurazione del Signore in cui si fa vedere che la divinissima luce in essa manifestatasi, pur essendo increata, non è essenza di Dio. W: tenże. Che cos'è l'ortodossia. Capitoli, scritti ascetici, lettere, omelie. Milano 2006 s. 1347-1356.
- Полупелагианство, w: С. С. Аверинцев (red.). Христианство. Энциклопедический словарь. Т. 2. Москва 1995 s. 363.

- П о п о в и ч Иустин: Догматика Православной Церкви. Пневматология. Москва 2007.
 — Догматика Православной Церкви. Экклесиология. Москва 2005.
 Синергизм. W: С.С. А в е р и н ц е в (red.). Христианство. Энциклопедический словарь. Т. 2. Москва 1995 s. 573.
 С о л о в ъ е в В.С.: Пелагий. W: С.С. А в е р и н ц е в (red.). Христианство. Энциклопедический словарь. Т. 2. Москва 1995 s. 328-330.
 Š p i d l í k Tomáš: Duchowość chrześcijańskiego Wschodu. Przewodnik systematyczny. Kraków 2005.
 S p i t e r i s Yannis: Ostatni Ojcowie Kościoła – Kabasilas, Palamas. Warszawa 2006.

SYNERGISM BETWEEN DIVINE GRACE AND HUMAN FREEDOM:
 IS THE ORTHODOX IDEA OF MAN'S DEIFICATION REALLY PELAGIAN?

S u m m a r y

According to the Holy Bible, God gives us unceasingly his grace in order to liberate humanity from sin and death. One of the most fundamental Christian beliefs – which expresses the absolute primacy of God's salvific will – says that God's grace is necessary for salvation. The doctrine of divine grace was the main topic of the theological discussion between St. Augustine and Pelagius. The Augustinian doctrine presented clear opposition between the omnipotence of God's grace and the weakness of the sinner. Augustine's teachings prevailed in the Catholic doctrine, although without its extremities. Meanwhile in the East, the Pelagian controversy was not understood and the Augustine's doctrine of divine grace was not accepted. The Eastern theology speaks of synergism as a divine-human salvific cooperation. Is this not a Pelagian denial of the absolute salvific primacy of God?

To answer this question, the article seeks the notion of divine grace in the doctrine of the Orthodox Church. The concept of God's grace is in this doctrine associated with the concept of deification (*theosis*). Essentially, God's grace is the same as God's uncreated energies. It is some kind of active presence of the Holy Trinity in the world. Its manifestations are the sacraments of the Church. Its aim is the final fulfillment of human destiny and of the world. Man's free will is also an important gift of grace. God's salvific action toward mankind leads to *theosis* which is the purpose of human life. It is achievable only through a synergy (cooperation) between human will and God's uncreated energies.

The omnipotence of God's grace does not destroy human freedom, because freedom of the human will itself is a God's gift. The Orthodox doctrine of synergism, however, does not distinguish clearly God's grace and human freedom. Man's salvation is possible through the cooperation of grace and freedom, although ultimately divine Providence leads mankind to eternal fulfillment.

There are still some important doctrinal differences between Catholic and Orthodox theologians. The Eastern thought emphasises the deification of man and the ultimate goal of the human life. The Catholic doctrine is more practical: it seeks the way of salvation for a sinner. However, it does not mean that these two concepts are totally incompatible. They both are based on the main Christian idea of God's love toward mankind. The most important expression of this redemptive and salvific love is Christ's Cross and Resurrection.

Summarised and translated by Rev. Marcin Składanowski

Słowa kluczowe: łaska, przebóstwienie (*theosis*), synergizm, synergia, pelagianizm, semipelagianizm.

Key words: grace, deification (*theosis*), synergism, synergy, pelagianism, semi-pelagianism.

